

DR JAN LOEVENSTEIN

SVĚTOVÁ KRISE

A PODKONSUM

(KU SPORŮM O PŘÍČINÁCH A NÁPRAVĚ)

Zvláštní otisk z Hospodářské Politiky

Věnováno autorem.

P R A H A 1 9 3 2

A. ÚVOD.

Vyžadovalo určitého časového odstupu, aby kritické posudky o mojí brožuře „Diagnosa a léčení světové krise“ dospěly takového bodu krystalisace, aby mi umožnily zařaditi je do určitých skupin podle jednotlivých hledisk. Pokusím se o toto třídění nejen u kritik podaných v tisku, nýbrž i u těch, jež byly ústně předneseny při mých přednáškách o tomto tématě.

Námítky se dají zařaditi celkem do tří skupin.

I. skupinou jsou námítky, které tvrdí, že světová krise nevznikla vůbec z příčin nalézajících se na straně statků, nýbrž na straně peněz. Sem náleží, jak uvidíme, nejen oni, kteří se otevřeně prohlašují za stoupence deflační teorie krise, nýbrž i ti, kteří tak činí nepřímou, na př. ti, kteří tvrdí, že mezinárodní zadlužení a poplatnost je škodlivá ne proto, že by mohla způsobit podkonsum národa dlužnického neb poplatného, nýbrž proto, že se tím zhoršuje jeho platební bilance, takže zlato, jež má, musí vyvážeti, nového nemůže získávati a tím se spolupůsobí ke hromadění zásob zlata na jedné straně a k deflačním opatřením z jeho nedostatku na straně druhé. Sem náležejí též protivníci zlatého standardu, na př. Keynes atd.

II. Do druhé skupiny spadají všichni, kdož vidí příčinu krise v ustanoveních mírových smluv a v poměrech válkou způsobených. Jedni vidí kořen zla více v k l a u s u l í c h f i n a n č n í c h, které stanoví povinnosti reparační pro státy podlehnuvší ve válce, s nimi ti, kteří je vidí v každém mezinárodním poválečném zadlužení vůbec a tedy i ve dluzích, jež kontrahovaly z důvodů

válečných dodávek i státy zvítězivší, neb jiné zase státy z důvodů odstranění tísně poválečné. Jiní vidí pramen bídy zase spíše v k l a u s u l í c h t e r r i t o r i á l n í c h, jimiž prý byla vytvořena četná malá území, jež brzdí volnou výměnu statků celními opatřeními, případně de- visovými předpisy atd.

III. Třetí skupina je technická, t. j. skupina, která nechce připustiti, že by jakákoliv vymoženost technická mohla míti nepříznivou odezvu na hospodářství a přičítá veškeré škody, pokud se nedají popříti četným zákonným a právním opatřeními, jež jsou prý zastaralá, a tím přivádějí technický pokrok do rozporu s danými zařízeními po stránce organizační, arci z viny liknavosti zákonodárné.

Vypořádáme se s námitkami v pořadí, jak jsme je nyní uvedli.

B. JEDNOTLIVÁ KRITICKÁ HLEDISKA.

I. PODKONSUM ČI DEFLACE.

a) Obhájení teorie podkonsumu.

Budíž mi napřed dovoleno, abych napřed obhájil svoji vlastní teorii vyvrácením protiargumentů a potom teprve, abych v druhé řadě se zabýval teorií deflace a uvedl proti ní své důvody.

Při obhajování teorie svojí musím nejprve stručně vyložit, jakými argumenty se proti ní operuje, abych se s nimi mohl vypořádati.

Tvrdí se: Racionalisační teorie musila by v první řadě vysvětliti, jak je možno, že pokles cen v důsledku racionalisace je obecný a náhlý, neboť racionalisační proces jde přece postupně a od odvětví k odvětví.

Dále: Pokles cen v důsledku racionalisace musil by přece míti v zápětí rozšíření výroby (ježto pokles ceny bez zvětšené výroby by zase vedl k vzestupu ceny) a tudíž, neklesly-li důchody, ku zvýšení blahobytu. Pokles cen totiž nemusí v tomto případě míti v zápětí též pokles důchodů, ony mohou zůstatí nedotčeny, ježto podnikům se dostává odškodnění za pokles cen v rozšířeném od-

bytu a tudíž výnosy neklesají a v důsledku toho ani důchody. Je sice pravda, že jednotliví dělníci jsou propouštěni z práce, ale ztráta jich konsumu nepůsobí poklesu konsumu celkového, ježto schodek z konsumu jedněch je větším konsumem ostatních vrstev vynahra- zován.

Tudíž: Z racionalisace nevzniká podkonsum, krise výroby a odbytu, nýbrž naopak zvýšení celkového blahobytu. Zvýšení nezaměstnanosti může působiti jen krizi sociální (jediné vrstvy, t. j. dělnické, pokud ji nezaměstnanost v důsledku mechanisace postihla). Racionalisační teorie nevysvětluje tudíž krizi, kdežto pomocí teorie deflační lze podati vysvětlení, jež zcela uspokojí.

Na tento myšlenkový postup odpovídám: Měla-li býti řečenými argumenty podrobena kritice teorie moje — jmenován přímo arci nejsem — pak musím v prvé řadě namítnouti, že moje teorie nebyla věrně reprodukována. Nikde jsem totiž nepravil, že „krise distribuce a podkonsumu“ — tak totiž světovou krizi označuji — byla způsobena jen racionalisací, nýbrž racionalisaci jmenuji jen jako jediný výhonek ze společného kořene příčinného, jenž budí podkonsum. Výslovně mluvím o tom, že kvantitně daleko není racionalisace nejdůležitější, nýbrž že odpadnutí konsumu zemí se stříbrnou měnou, jež poklesem stříbra byly v kupní síle ochuzeny, bursovní krachy (americký a po něm evropské), splátkové obchody, jež dovolují, aby konsument snědl svůj konsum na léta napřed, a konečně psychické příčiny (jistá deprese), jež od konsumu odrazují, jsou kvantitně důležitějšími složkami podkonsumu. Racionalisace však, že je kvalitně velmi důležitá, ježto její škodlivost souvisí s podstatou kapitalistického systému. Nesmí se tedy — při věrné reprodukci mojí teorie — stavěti teorie krise z deflace proti teorii racionalisační, ježto se to nekryje s tím, co tvrdím, nýbrž musí se stavěti proti teorii krise z podkonsumu. Kdyby se však správně reprodukovalo moje tvrzení a uvedly též ostatní příčiny podkonsumu, jež uvádím a o nichž ještě k tomu říkám, že to nejsou všechny, nýbrž jen nejdůležitější, bylo by se ukázalo ihned, že i kdyby

se podařilo prokázati o racionalisaci, že nepůsobí podkonsum a krizi, nýbrž blahobyť, že by takový důkaz ohledně ostatních příčin mnou uvedených byl selhal a tudíž, že moje teorie podkonsumu by nebyla teorií deflace tak snadno podlehla. Nepodlehla arci teorie moje (podkonsumu), nýbrž jen „teorie racionalisační“ a to v důsledku řečeného opomenutí a mimo to ještě jen zdánlivě. O racionalisaci se totiž podařilo prokázati, že nepůsobí podkonsum a krizi, nýbrž naopak vzrůst produktivity a blahobytu, jen na základě dvou mylných předpokladů.

Jedním z nich je předpoklad, že pokles cen, který za krizi nastal v katastrofálních rozměrech, se „racionalisační teorií“ připisuje snížení nákladů v důsledku racionalisace a nikoli podkonsumu. To je však omyl. Také já tvrdím výslovně na př. na str. 89 své brožury, že z úspor racionalisačních poslední konsument neměl téměř žádného anebo alespoň ne značného prospěchu. Prospěchu by se mu bylo mohlo dostati dvojí cestou, jednak přímo tím, že by byla cena statků poklesla, a on by tudíž při nezměněné výši důchodů byl rozmnožil svůj blahobyť o rozdíl vzniklý z cenového poklesu. Vedle toho však též nepřímým tím, že by se úspory z racionalisace byly dostaly podnikateli pro osobní spotřebu na př. akcionářům v podobě dividend, a tak nepřímým účelům konsumentním. Prospěch se nedostavil ani v jednom z řečených směrů plně: buď vůbec ne anebo jen v míře nepatrné. Ceny neklesly z načněji jednak proto, poněvadž podniky musily v šílené horečce investiční a racionalisační připravovat se pro další racionalisaci a tedy odpisovat různá investiční zařízení ve lhůtách daleko kratších než kdy před tím. Nedovolovaly-li to bilanční předpisy, musilo se to diti cestou různých rezerv, ale nutně se to musilo diti na úkor snížení cen. Tato uspíšená obnova se děla tedy beze sporu na účet a úkor konsumenta, neboť rychlá amortisace spolutvořila složku režie a nedovolovala tedy ceny snížit tak, jak by se při pozvolné amortisaci předválečné

bylo stalo. (Konsument arci doplácel na rychlou obnovu strojů často zbytečně, poněvadž nové stroje pak nemohly vyvíjet plnou kapacitu, na kterou byly zařízeny, ježto si mechanisaci konsumenta, jehož měly zásobit, z výroby a tedy i z konsumu samy vylučovaly.)

Pokles cen průběhem periody horečné racionalisace byl dále s úspěchem zadržován také četnými kartely a trusty, jež udržovaly ceny v jisté stabilitě a hleděly k tomu, aby bylo lze shromažďovat rezervy pro další investice. Jen ojedinele vedla racionalisace k značnému poklesu cen (Baťa, Ford).

Ale ani nepřímým se nedostalo konsumu z racionalisace přiměřené posily. Podniky i když racionalisaci uspořily na výrobních nákladech, nepoužily — leč z nepatrné části — úspor k účelům posledního konsumu (na př. rozdělením zisku mezi akcionáře v podobě dividend) a ostatek, t. j. největší část opět použily k novým, zejména strojovým investicím, a k zavedení zlepšení racionalisačních. Úspory racionalisační v obou případech byly tedy před stadiem spotřebním většinou zadrženy podnikem pro nové investice. Poslední článek konsumního řetězu, t. j. člověk jako konsument — a to ani sám podnikatel (na př. akcionář) ani jiný spotřebitel — nebyl tedy hlavním „obvženým“ z racionalisace.

Komu se tedy dostala vlastně smetana z celé racionalisace? Cui bono? Dle mého názoru to byla vnitřní technická výzbroj průmyslových podniků. Podniky byly zařizovány na nesmírnou kapacitu s levnou možností výroby, ale ta zůstávala neplně využita, ježto cla omezovala možnost odbytu s jedné strany, odpadávání konsumentů v důsledku mechanisace práce, tedy propouštění dělnictva se strany druhé. Tento zjev právě líčený bych nazval překapitalisováním, ježto postup tento byl vlastně nehospodárný; bylot to jisté plýtvání, byly-li podniky vybaveny investicemi, jichž nemohly využít (neboť místo toho by se snad byly mohly vyrobit statky pro ten čas potřebnější). Škoda ta však nebyla přílišná, ježto krize přece nevznikla z nedostatku statků: Překapitalisování značí tedy posunutí rovnováhy

mezi spotřebitelem posledním a kapitalisací v neprospěch onoho a ve prospěch této a může vésti i ke přebytečným investicím (hledíme-li na věc s hlediska celku a nikoli soukromohospodářsky s hlediska rentability peněžní). Velmi vážný problém však vzniká, uvážíme-li, že se kapitalisované částky proměňují v kapitál (na př. stroje), jehož posláním je vyrábět pro spotřebitele a tedy vlastně i pro toho, kdo byl přílišnou tvorbou kapitálu právě z konsumu vyloučen (nezaměstnaní). Co bychom řekli člověku, který by stavěl nádherne stáje pro koně, jež před stavbou právě odprodal? Lidstvo se vrhlo s celou energií na přípravu možnosti výroby (výzbroj strojová) místo na výrobu samu, plod lidské práce se nejevil v hotových výrobcích ve prospěch lidí, nýbrž ve stále nové výzbroji strojové, jež měly hotové výrobky hotoviti a k tomu se nedostaly. Vše byla příprava, málo čin. Podobně jako kdyby spisovatel sbíral po celý život materiál pro určité dílo, ale k jeho sepsání se nedostal, poněvadž je chtěl mít příliš důkladně. Lidstvo — řečeno obrazně — uskrovněovalo se v jídle, aby si vybavilo a vypravilo co nejlépe kuchyň, a když konečně měla spustit s vařením, nemohlo zas jíst, protože mu přešla chuť k jídlu (konsumní síla zmizela). Kritika posuzující „racionalizační teorii“ vycházela tedy z mylného předpokladu, že ona teorie se domnívá, že se jídla z oné kuchyně prodávají nyní proto tak levně, že výrobní náklady to dovolují, že kuchyňské zařízení je tak úsporné (pokles cen v důsledku úspornosti racionalisace), pravdou však je, že ona teorie hlásá opak, totiž, že se prodává tak levně z důvodu podkonsumu, tedy jednak proto, poněvadž část lidí si nemůže ani ony levné produkty dopřát, a druhá část si říká: nevíme, co přijde, omezíme svoji spotřebu co nejvíce a raději si budeme držet hotové peníze pohotově (tedy zas kapitalisují).

S těmito posledními poznámkami souvisí druhý, podle mého názoru, rovněž mylný předpoklad kritiky, totiž, že ztracená kupní síla nezaměstnaného dělnictva se plně nahra-

zuje zvýšenou kupní silou ostatních vrstev obyvatelstva. Věnuji valnou část své kritikované publikace právě důkazu, že to není možné. Bohužel se nestal pokus důvody, jež tam uvádím, vyvrátit, ač se staví proti mému tvrzení opačně.

Namítne se: „Budiž, nezaměstnanost se snad rdousí konsum spotřebitelů posledního pořadí, posledních článků konsumního řetězu. Povzbuzuje se kapitalisace. Ale což kapitalisace sama neúští též do konsumu jistého druhu? Což ušetřené obnosy nepřecházejí (prostřednictvím bank na příklad) do rukou podnikatelů, kteří za ně opatřují továrny, stroje atd? Není to sice konsum konečný, ale je to konsum také.“

S touto námitkou se vypořádávám hned na počátku své knihy na str. 11—13. Kapitalizační konsum,*) t. j. konsum, jemuž slouží kapitalisované úspory, nemůže nikdy nahradit konsumu konečného, neboť vylákává výrobu docela jinou. A v tom právě vězí celé zlo. Kapitalizační konsum vylákává stavbu továren, zařízení strojové výzbroje atd. Kapitalisace o sobě arci je velmi užitečná. Ona to byla, která dopomohla lidstvu k blahobytu. Kdyby nebyli jedni šetřili, tedy spotřebovali méně než mohli, nebyl by se nikdy vytvořil kapitál (stroje atd.). Ale toho, čeho dříve bylo málo, je pojednou příliš. Také však neabsolutně. O sobě by nikdy nadbytek kapitálu nemohl býti škodlivý. Dovolil by lidstvu, aby se jím nešetřilo, nýbrž plýtvalo. To by nebylo škoda. „Superflua non nocent“, právě zde. Ale to je škodlivé, že se tvorba kapitálu a konečná spotřeba dostaly do protipohybu, do zájmového rozporu. Vzrůst kapitálu (mechanisace, masinisace) se tu děje jen za obětí odpadnutí části kon-

*) Ve své knize nemluvívám o „kapitalizačním“ v protívě ke „konečnému konsumu“, ježto by tím mohl lehkou vzniknouti dvojsmysl. Proto, kde mluvím prostě o konsumu, mám zpravidla na mysli „konsum konečný“, kdežto konsum kapitalizační označuji výrazem „kapitalisace“, ač i to není docela přesné, ježto jednou se pak kapitalisací rozumějí ušetřené obnosy, po druhé to, co se za ně opatří.

sumentů, ač by vzrostlý kapitál jich nejen unesl, nýbrž i potřeboval více. Rostoucí spotřeba (přibýváním lidí a potřeb) by potřebovala více kapitálu, ale dociluje ho jen za obět odumření určitých svých větví (konsumentských). Zkrátka kapitál vzniká na troskách něčeho, kvůli čemu vůbec vznikl. Na rozdíl od ptáka fénixe, jenž se rodil ze svého popele, pohřbívá se kapitál ve svém tuku. Čím víc ho vzniká tímto způsobem, tím víc si zatloukl hřebů do rakve. Poněvadž si potravu, z níž má žít, předem strávil (totiž konsumenta).

Tento nepoměr je nezdravý. Udrželi-li se všichni konsumenty, nechť se potom kapitalisuje a racionalisuje, ze všech sil, ale teprve potom. Věc probíhá takto:

Přijde technický vynález (racionalisuje se, mechanisuje se). Místo konsumenta konečného, jenž pozbývá důchodu ústí do konsumu konečného vstupuje do práce teď jakýsi Golem, jehož laciná práce představuje pro podnikatele jistou úsporu; ta úspora se kapitalisuje*) a za ni se koupí nový Golem (překapitalisování). Zase se vylučuje nový konečný konsument i s důchodem a úspora se znovu kapitalisuje. A nyní přichází ten povědomý rozpor, o němž stále ve své publikaci mluvím: Golemové pracují a zhotovují statky pro lidi (pro konečný konsum). Zhotovují je rychleji než lidi, zhotoví jich více a úsporněji. Za úspory příspěvím jich samých docílené, pořizují se nové Golemové (kapitalisuje se); čím víc technika pokračuje, tím více přibývá Golemů, tím méně tu zbývá lidí s konečným důchodem s konečným konsumentem, neboť Golemové lidi vytlačují z výroby, z důchodu, z konsumu. Golemové sami však nekonsumují, ale vyrábí stále více statků pro lidi s konečným důchodem a s konečným konsumentem.

*) Ve smyslu „proměňuje se v kapitál“ na př. ve stroje a contr. v „konečný konsum“; nikoli tedy ve smyslu „vypočítat si, jakému kapitálu peněžnímu odpovídá určitý úrok nebo výnos tím, že se úrok určitým násobkem znásobí.“

Řekne se: „Není to pravda, že Golemové vyrábějí jen pro konečný konsum.“ To souhlasí, ale nechť vyrábějí cokoli, konečně výroba přece jen závisí na posledním konsumu lidí, neboť odpadne-li ten, zastaví se tím všechny mezikonsumenty.

O t á z k a: Odkud naběříme lidi s kupní silou, aby zkonsumovali to, co Golemové vyrobili, odkud naběří lidé, které Golemové vytlačili z výroby a z důchodu, možnosti, aby se dostali ke statkům, které Golemové chrlí, k nimž však přístup vede jen prostřednictvím důchodů, o které titíž Golemové je připravili? Nyní namítá mi kritika: Konsum, který ubývá nezaměstnaným, naskakuje k dobru ostatním. Souhlasím, ale pravím, že se za tuto konsumentní sílu, jež přichází k dobru kapitalisaci,*) opatřují stále nové Golemové a tvrdím, že pro hospodářský běh není lhostejné, zda konsumentní síla zůstane lidem, jež konsumují, t. j. pořizují si statky Golemů vyrobené, či zda za tuto konsumentní sílu se pořídí nové Golemové, jež zmnohonásobují výrobu pro lidi, ale tytéž lidi zbavují možnosti, aby se ke spotřebě této výroby dostali.

Z této úvahy vyplývá, myslím, že i druhý předpoklad je omylem.

Odmyslíme-li si nyní oba mylné předpoklady, jež dovolily, aby se v racionalisaci spatřoval nástroj, jenž vede ke snížení cen při zachování stejných důchodů a tedy k docílení vzrůstajícího blahobytu, objeví se nám, že právě racionalisace je z důležitých příčin podkonsumu a relativní nadprodukce, tedy zjevy, jež jsou tak typické pro světovou krizi. Přes to však se racionalisace nestává základem žádné „racionalizační teorie“, nýbrž je pouze jednou z větví „teorie podkonsumu“.

Nyní se také vysvětluje poslední pochybnost, kterou

*) Ve skutečnosti nekapitalisuje nadbytek spotřebitelného důchodu poslední spotřebitel, ježto podnik, jak ukázáno, zachovává výnos, nerozděluje jej a přeměňuje jej v kapitál (investice, stroje) přímo.

vyslovila kritika, proč totiž pokles cen byl za krise obecný. Příčinou této obecnosti není tedy pokles výrobních nákladů následkem racionalisace, nýbrž všeobecný podkonsum, který racionalisace nepřímo spoluzavinila.

To by bylo tedy pozitivní ospravedlnění mojí teorie; nyní zbývá ještě, abych podal negativní a to průkazem, že teorii deflace nelze podepřítí žádným faktem.

b) Argumenty svědčící proti teorii deflace.

Napřed konstatuji, že se nesmí směřovat dva naprosto různé typy deflace, jež jsou myslitelné. Totiž deflace, kterou jsme prožili u nás (deflací Rašínovu) a deflací, která jest teorií o světové krizi četných teoretiků (teorie deflace zlata). Deflace prvního směru je deflace měny, která nemá ještě pevně upraven poměr ani ke zlatu ani k jiné zlaté měně. Druhý typ deflace nemůže se projevit rozdílem mezi hodnotou zlata a měnové jednotky, ježto poměr ke zlatu je stanoven pevně zákonem (zlatá měna). Prakticky do této druhé kategorie spadají i ony měny, které nejsou sice měnami zlatými, ale jsou pevně zavěšeny na měnové jednotce zlaté cizí, tedy na př. na měně dolarové nebo frankové. Rozdíl mezi oběma vytčenými druhy deflace je ve způsobu, jímž se deflace provádí.

Deflace Rašínova byla zahájena, jak povědomo, tím, že se uměle zvedal zahraniční kurs naší měny. Tím se cizí zboží stalo laciným, přilákal se dovoz, ztěžoval se vývoz. Domácí ceny se musily tlaku zahraniční soutěže přizpůsobovat. Ježto klesaly ceny zboží, klesaly i ceny skladů a zásob, ztěžovaly se investice, stoupalo zatížení dlužníků atd. Důchody zprvu zůstaly nedotčeny, tudíž deflace nevzkročila napřed do důchodů, nýbrž do cen, nikoliv však vlivem podkonsumu domácího, nýbrž nabídkou zboží cizího. Časem se arci musily tomu stavu domácí důchody přizpůsobit, ježto klesající výnosy podniků vyžadovaly příškrcování výdajů (platy, mzdy) a způsobilý klesající výnos daní; příznak schodku rozpočtového vykonával tlak na výdejní hospodářství státní, takže zvýšením zahraničního kursu byla uvedena do po-

hybu celá aparatura prostředků, jež uskutečňuje proces deflační.

Uskutečnit deflací politikou úrokovou a úvěrovou a tedy příškrčením důchodů, bylo by bývalo snad lze, ale bylo to komplikovanější.

U deflace zlata však metoda Rašínova není vůbec schůdná. Neboť, jak řečeno, poměr měnové jednotky k určité váze zlata (resp. k zlaté cizí měnové jednotce) je zákonně stanoven.

Rozchod mezi zlatem a penězi není tu možný. Měnová jednotka tu nemůže v kursu stoupnout nad zlatou paritu a tudíž deflací nelze uskutečňovat umělým zvedáním zahraničního kursu.

Zjistili jsme si tedy předně, že zhodnocování zlata při zlaté a zákonně stabilizované měně (i naší tedy) spadá v jedno s deflací monetární vůbec, čili že je nemožno zhodnocovat zlato bez zhodnocování peněz a rovněž nepeněžní jednotku nad zlatou paritu. Deflace zlata se může projevat jen v poměru ke zboží, k ceně statků. Zjistili jsme si dále, že tuto deflací zvedáním zahraničního kursu (Rašínovou cestou) uskutečňovati nelze.

Deflace zlata, t. j. jeho zhodnocení v poměru ke statkům není tedy jinak myslitelné než tak, že při nezměněné výrobě se náhle počnou příškrcovat důchody. Neboť jak by měl ten, kdo náhle má kupovat laciněji, vůbec vědět, že je zhodnocování zlata v běhu?

Řečené umělé stlumení kupní síly může provádět zejména cedulový ústav svojí politikou úvěrovou a úrokovou. Toto důchodové utážení není však nic jiného než vytvoření umělého podkonsumu, t. j. snížení konsumu cestou nepřímého donucení. A zde jsme u dalšího důležitého poznatku pro naši spornou otázku důležitého: Rozlišuje-li se mezi příznaky deflace a příznaky podkonsumu, pak je to omyl. Neboť rozdíl v těchto příznacích nemůže býti vůbec žádný: to proto, poněvadž

deflace musila by se projevovat také podkonsumem a podkonsum z deflace nemohl by míti jiné příznaky než podkonsum z racionalisace, z psychické deprese a z ostatních mnou uvedených příčin krise. Doklady o tom, zda krise vznikla z deflace či z podkonsumu nelze tedy vůbec čerpat z příznaků, nýbrž z rozdílnosti příčin, jež nyní jsou podkonsum, jenž tu musí býti v každém případě, způsobily. A to přece není těžko zjistit. Zde nerozhoduje dohadování nebo bystrost postřehu, nýbrž fakta. Kde byla, táži se stoupenců deflace, ona deflační opatření při začátku krise? Krise vznikla notoricky ve Spojených státech. Kde byla ona opatření, jež sešroubovávala tam důchody? Kde byly ony vysoké sazby úrokové, jež to činily, když přece je známo, že před krisí nepřestoupily ani 6 procent? Po vypuknutí krise dokonce poklesly sazby téměř na celém světě na úroveň nikdy nebývalou. Který historický fakt mohou stoupenci deflace vůbec uvést na posílení své argumentace? Kde by ostatně byl motiv pro deflační zákrok ve Spojených státech,*) jež, jak známo, byly téměř ústředním reservoírem zlata celého světa?

Až posud měla věc jen teoretický zájem. Ale každý teoretický postoj ústívá do požadavků praktických. Je důsledné, žádají-li stoupenci deflace rychlé přizpůsobení zhodnocenému zlatu. Při tom však by nám, přimlouvají-li se za nové snížení důchodů (platů, mezd), tvrdíce, že deflace byla provedena u velkoobchodních cen, ale nikoli v důchodech a maloobchodních cenách, musili vysvětliti jednu záhadu. Odkud a jak skočila deflace přímo do velkoobchodních cen s obehitím důchodů? Jak je to vůbec možno? Kdo pošeptal komu, že je deflace v běhu a tudíž že velkoobchodní ceny klesnou, aniž byla deflace prošla důcho-

*) B. Anderson na př. dokazuje v Chase Economic Bulletin (Vol. XI. „Gold“ 16./III. 1931) podle indexů, že bylo úvěru před krisí poskytnuto daleko více, než odpovídalo hospodářské naléhavosti. Myslím, že odstranění úvěrové inflace není deflací.

dy? Přiznají-li však stoupenci deflace, že důchody prošly již deflací, proč doporučují a žádají, aby této bolestné operaci byly podrobeny po druhé? Jen dvojí je možno: Buď se žádá pro důchody deflace po druhé, nebo je nutno vysvětliti, jak mohla deflace cen velkoobchodních vzniknouti bez deflace důchodové. A konečně: Posito sed non concessio, že krise vznikla z deflace; kde máme měřítko o kvantitním rozměru deflace? Jinými slovy, na jaký poměr máme přizpůsobit důchody a ceny zhodnocenému platidlu? Přestřelíme-li, pak ovšem, ježto naše měna nemůže státi nad paritou zlata, by musely znovu stoupat ceny a tudíž my bychom musili znovu jim přizpůsobovat důchody.

Ze všeho předešlého vyvozují, že deflace nebylo, že teprve nedávno u všech států byla zahájena a že pokračovat v ní je nerozumné. Kdož však bojovali s věh o času proti ní, měli by důsledně činit tak i nyní.

Co by se stalo se státními dluhy? Což by se zhodnocení jich snad dalo řešit násilnou konverzí? Nehledě k tomu, že násilná konverse znamená vždy zakryté prohlášení státní insolvence. Kam by se poděl státní úvěr, kde by se octly kursy dluhopisů, jak hradit bilanční ztráty z toho vzešlé atd., atd.?

O násilné řešení povahy deflační se pokusil Brüning v Německu.

Poznamenávám však znovu, jako jsem učinil již jinde, že považují Brüningova opatření za velmi těžko proveditelná, ne-li neproveditelná, ale i nebezpečná. Nedoporučoval bych jeho příkladu následovati. Mám arci za to, že jeho pokus není jen snahou deflační proces uspišiti, nýbrž spíše snahou čeliti anglickým opatřením ve prospěch podpory vývozu.

Svémi vývody nejen jsem chtěl teorii podkonsumu znovu pozitivně doložiti a dovoditi, že není faktů, o který by se dala teorie deflační podepřiti, nýbrž též poukázati k odlišným praktickým důsledkům, k nimž vede odlišný postoj teoretický.

II. MÍROVĚ SMLOUVY JAKO PŘÍČINA KRISE.

a) Klausule finanční (reparace) mírových smluv a mezinárodní dluhy.

Ti, kteří tvrdí, že veškerá krise pochází z reparací, zapomínají očividně, že poruchy hospodářské z tohoto titulu mohly vzniknouti jen natolik, pokud reparační platy již byly konány a nikoli tedy, pokud reparační tvoří závazky, jež teprve v budoucnosti plněny býti mají. Veškeré zlo z takových mezinárodních závazků plyne z nemožnosti, aby t. zv. transfer, t. j. převod peněžní (a contr. převodů statků) byl prováděn, aniž ohrozil měnu převádějícího státu. Neplyne z naturálních plnění. Ta mohou snad dlužnou zemi ochuditi, ale nemohou v ní působit měnových potíží a spolupůsobit výrobní krizi, leda jen, pokud si vynucují její podkonsum. Odečteme-li pak tyto naturální převody, zůstávají jen peněžní a to na jedné straně převody, jež dlužnou zemí byly vykonány do ciziny, na druhé straně obnosy, jež pod jakýmkoli titulem dlužná země obdržela. K těmto obnosům dlužno přičísti ovšem i výpůjčky. Je pravda, že zemi pro budoucnost zatěžují, ale pro ten čas platební bilanci vyrovnávají a tu dlužno konstatovati, že výpůjčky Německem kontrahované převyšují o několik miliard marek obnosy, jež jim byly peněžně odvedeny do ciziny. Německá platební bilance reparacemi zatím tedy nebyla poškozena. Škoda, jež Německu z reparační mohla a může hroziti, je dvojitá:

1. pro passato z jeho možného ochuzení z reparačních dávek in natura,
2. pro futuro z těžkých úhon, jež by mohly vzejíti, kdyby Německo v budoucnosti skutečně peněžně reparační mělo plniti.

Již ve své brožuře jsem poukázal na škody, jež z podkonsumu národa poplatného pro svět vznikají. Dosavadní „in natura“ plnění Německa však nebyla s to, aby způsobila světovou krizi, neboť podkonsum tam byl daleko více způsoben nezaměstnaností, než na-

turálním plněním. Chceme-li věc posuzovati objektivně, nemůžeme reparační prohlásiti za příčinu světové krise. Do budoucnosti se věc má ovšem jinak: kdyby všechny dluhy se měly skutečně plniti, je možno očekávati těžké škody pro světové hospodářství. Z tohoto budoucího ohrožení ovšem nemohla v minulosti vzejíti krise.

Na druhé straně se nesmí ovšem zapomenouti, že právě nucené platy reparační způsobily, že Německo je dnes vedle USA nejracionalisovanější zemí na světě, a tudíž pro konkurenční boj nejlépe vyzbrojeno. Kdyby tedy někdo tvrdil, že mírové smlouvy proto spolupůsobily ke krizi tím, že donutily Německo k urychlené maximální racionalisaci, pak by neměl zcela nepravdu, tvrdí-li se však, že zavinily krizi reparační platy, pak to nepovažují za možné; mohlo by to platiti jen o nebezpečí pro futuro, ale nikoli o vzniku krise.

Věc tedy vypadá takto: Nebudou-li peněžní reparační Německu odpuštěny, jest se obávat nových poruch. Má-li býti Německo propuštěno ze všech závazků navždy, pak je počítati přece snad též s předskokem, jenž by se dal Německu tím, že jeho hospodářství je na konkurenční zápas prvotřídně připraveno organizační i technickou výbrojí. Za výpůjčky si opatřilo kapitálovou i výrobní výstavu, splácet je bude h o t o v ý m i výrobky a tovary, jež budou nejlacinější na celé pevnině.

b) Územní klausule mírových smluv.

Ti, kteří vidí příčinu krise toliko v celních hradbách, jež mírovými smlouvami došly valného rozmnožení, neuvědomují si, že krise nevzešla z nedostatku, nýbrž z relativního přebytku statků, jinými slovy: v Evropě bez cel by bylo možno využít ještě daleko více výrobní výbroje a výrobu zhospořádat. Výroba by byla tedy ještě hojnější. Lze však vážně pochybovat, že by poslední

konsum z toho mohl těžiti, naopak zdá se býti pravděpodobno, že by obrovské podniky mohly daleko více posunouti úspory ve prospěch výzbroje strojové a v neprospěch posledního konsumu: měli bychom asi výrobu ještě racionelnější, lepší a hojnější, ale konsum méně četný, nezaměstnanost větší. Čím rychleji totiž postupuje racionalisace, což závisí zase od toho, čím většími kapitály a úsporami společnosti k tomuto účelu disponují, tím hůře lze diferenciaci (t. j. umístováním propuštěných sil v jiných výrobních odvětvích) nezaměstnanost odstraňovat. Tak se jeví věc s hlediska celé evropské společnosti. Při tom nepřehlédáme ke škodám, které by vznikly pro jednotlivé státy slabší, jichž průmysly by asi silnějším konkurentům podlehly.

Nelze sice s naprostou určitostí předvídati, jak by se poměry za volného obchodu vyvinuly, ale lze míti za to, že by vznikl útvar, rasou i schopnostmi nejbliže podobný Spojeným státům. Jedno nás však od nich odlišuje: USA jsou homogenní podmínkami výdělkovými, celkovým „standard of life“ i obyvatelstvem a jeho jazykem. Stěhování ve všech směrech je tam na denním pořádku. To by se sice snad časem napodobovalo i v Evropě, ale pro dlouhou přechodnou dobu jazykové, národnostní, rasové rozdíly a odlišnost životní míry a vlastností obyvatelstva by zde byly pro celkové splýnutí ve stejnorodost brzdou. Jistě by asi průmyslové a kapitálově silné země dneška nabyly nad slabšími převahy pro delší dobu, neboť mocné trusty by se tvořily v oněch a ne v těchto (výcvik dělnictva, tradice, komunikace, blízkost silného konsumenta atd., atd., neboť proč by jinak i americké závody stavěly své pobočky na př. v Anglii a Německu, kde jsou pracovní síly dražší a nikoli na př. v SHS, kde jsou laciné?) Obvyklá vyšší mzda v těchto územích staré průmyslové vyspělosti by se přemáhala zvýšeným úsilím racionalizačním a je nasnadě domněnka, že by proto nezaměstnanost pro jistou přechodnou dobu

stoupala. Tento nepoměr mezi průmyslovými a neprůmyslovými územími bylo by nutno zmírňovat, čase m by se vyrovnával a teprve potom by se celkový blahobyt zvedl a pak ovšem by jistě byl vyšší než za nynějších celních hradeb. Proto tvrdím: odstranění celních hradeb sub specie longi temporis zvýší blahobyt, jako krátkodobé léčení krise je však prostředkem neúčinným, ne-li snad dokonce škodlivým.

III. SKUPINA TECHNICKÁ.

Hledisko techniků bojuje tu proti něčemu, co jsem nikdy netvrdil. Snaží se mi dokazovati, že racionalisace a pokrok technický není v neprospěch lidstva, jako kdybych něco takového byl někdy tvrdil. Kdybych potíral přestřelky při sportu anebo při otužování, jež mohou přivoditi i smrt, neobhájil by nikdo přestřelků důkazem, že sport i otužování je pro lidské zdraví užitečné.

Bojuje se dále proti mému domnělému tvrzení, že racionalisace a technický pokrok přivodily krizi. Také tak jsem to nikdy netvrdil, nýbrž jsem dovozoval, že ona je pouze jednou z několika příčin podkonsumu, jež vedly ke krizi výroby. Při tom jsem zdůrazňoval, že důležitost racionalisace není kvantitní, nýbrž kvalitní (na př. str. 35 a 114 mé brožury o krizi), ježto tempo jí je vnucováno kapitalistickým řádem; dále, že racionalisace není škodlivou sama o sobě, nýbrž ve spojení s kapitalistickou distribucí (str. 16 dole, str. 107) a také ne ona sama, nýbrž její tempo (str. 36 a 37, 86 a 87, 90).

Naproti tomu mluvím výslovně o užitečnosti racionalisace, jež pokračuje a musí pokračovati (strana 16), o zavržitelnosti metod, jež by chtěly brzdit technický pokrok (str. 21), o tom, že nemíním ani racionalizační daní stavět se proti hospodářskému pokroku (str. 86), vystupují tedy ne proti racionalizaci

saci, nýbrž proti jejímu tempu a proti plýtvání výsledky racionalizačního úsilí (str. 89).

To je, myslím, dokladů víc než s dostatek o tom, že domněnka oné technické skupiny, která v mojí publikaci vidí nepřiznivý postoj ku práci techniků nebo k racionalisaci o sobě, je nedorozuměním.

Tento výsledek nemůže ovšem překvapiti, neboť mým oborem je přece hospodářská věda, jež učí, že cílem hospodaření je snaha docílití maximálního čistého výnosu (snaha, jež se nazývá též někdy zásadou hospodárnosti neboli racionální) buď zvýšením hrubého výnosu, nebo snížením nákladu. Racionalisovati není tedy nic jiného než hospodařiti, racionalisace je věci hospodáře, nikoli technika, potírat ji by bylo potírat výsledky vědy, jež je mým oborem. Úkol techniky, která spadá též do teleologických věd, jsem ve své vědecké konstrukci označil jako singulární proti generálnějšímu hospodářskému. Úkol techniky není tedy racionalisování v uvedeném smyslu, jež předpokládá již myšlení hospodářské, nýbrž postavení si singulárního účelu a dosažení jeho jakýmikoli prostředky. Takovým účelem je na př. zmechanisování lidské práce, mašinisace pravidelných úkonů, docílení maximální výrobnosti atd. Splní-li technika tyto úkoly, vyplnila plně svoje poslání, i kdyby výsledek pro hospodáře nebyl příznivý (jsou na př. četné surogáty, jež jsou technicky vyrobitelné, ale výroba jich není hospodářsky dosud účelná). S racionalisací, rozumí-li se tím snižování nákladů, nemá technika ničeho společného: ona tvoří svoje úkoly, hospodář je se svého hlediska (úspěšnosti) hodnotí a prohlašuje za upotřebitelné či nikoli.

Proto, ujímá-li se technik racionalisace v řečeném smyslu, ujímá se již oboru jen příbuzného, ne svého, totiž hospodářského.

Nic arci nepřekáží, aby i technik neuvažoval a nekritisoval „hospodářsky“. Jako kritisující hospodář

mohl by si pak technik říci toto: „Vždyť ani společensky hospodářsky (a contr. soukromohospodářsky) nemůže přece býti závadou, ušetří-li se technickým pokrokem lidská práce, ježto se pak uvolní pro jiné úkoly jinak nespílitelné; a také ne závadou, hledí-li se docílití co největší produkce, neboť čím je větší výroba, tím bohatší i lidstvo. Soukromohospodářsky o výhodách racionalisace pak nelze vůbec pochybovat. Mám-li tedy jako technik pravdu, když mechanisuji, mašinisuji atd., dosáhnu-li tím daného mi účelu, není-li však ani hospodářských námitek, kde zůstanou výtky proti racionalisaci, totiž, že spoluzavinila krizi?“

Tato úvaha technikova je až dosud správná, ale dělal i jako technik i jako hospodář účet bez hostinského. Neboť opomněl při tom jistý systém právních norem, které jeho úvahy zcela zkržují. Tímto systémem právních norem je právní řád kapitalistický. Kdybychom totiž žili pod řádem ortodoxního komunismu, nebylo by žádné nezaměstnanosti při sebe větší výrobě, ježto potřeby by se ukázely až do plného nasycení zcela souměrně a výroba by ustala teprve v případě úplného nasycení celku. Za kapitalistické distribuce nastávají tu změny. Vstup ke konsumu je dovolen jen průkazem „určitého hesla“. Heslem tím jsou peněžní důchody. Kdo jich nemá, nesmí konsumovati. Řekl jsem již ve své brožuře, že úplná rovnost důchodů není patrně docílitelná, ba ani žádoucí, ježto by se tím potlačila každá snaha po nadprůměrném výkonu. Nechce-li se však soustavu nerovnosti důchodů zcela opustiti, musí se jí výroba i konsum (pomocí distribuce) přizpůsobiti, t. j. musí se změnit, jakmile se ukáže, že při dosavadní nerovnosti nejen neběží výroba a konsum paralelně, nýbrž v diametrálním protipohybu. To se stane tehdy, když výroba se zvětšuje racionalisací za cenu zmenšení počtu konsumentů (nezaměstnanost) a diferenciaci nestačí (v jiných výrobních odvětvích) nezaměstnané absorbovat.

Diferenciace vzniká jen tehdy, zbý-

vá-li stávajícím majitelům důchodů (důchodcům) jich část na nový konsum a tedy na vylákání nové výroby, anebo přibývá-li důchodců. Klesají-li tedy na př. ceny v důsledku správně použité racionalisace, takže z důchodů lze něco uspořít, aniž důchodců při tom ubylo (nezaměstnaní). Přebytek se může pak věnovat novému druhu konsumu a tudíž vylákává novou výrobu. Vzrůstá blahobyt. Neroste-li však velikost důchodů — lhostejno ovšem, zda se tak děje peněžně (vyšší důchod při nezměněných cenách) či reálně (stejný důchod při klesajících cenách) — a to důchodů malých a středních, neboť veliké důchody nerozhodují; aneb vzrůstají-li sice důchody (vyšší mzdy), ale počet jich se menší (nezaměstnanost): diferenciaci nemůže pokračovat. Hospodářství vzkvétá (prosperity), stoupají-li důchody i počet důchodců. Ono nastalo; toto nikoli, ba stal se opak (nezaměstnaní); diferenciaci a rozkvět se zastavil. Měla nastati korektura systému vydaněním. To se nestalo; odtud spolupříčina krise. Americký kapitalista dobře poznal, že stoupající důchody (mzdy) zaručují blahobyt. Zavedl je, ale drahá práce vedla ku mašinisaci, racionalisaci a propouštění tak prudkému, že diferenciaci nepostačila vstřebávat. Američan rozmnožil proto konsum splátkovými obchody, ale jen na čas, dal si injekci, jež vedla k reakci. Nastalo zúžení konsumu, a tedy rozpor, jež si způsobil kapitalismus s pomocí techniky.

Z toho vyvozuji: Technik, jenž by tvrdil, že distribuce není jeho věcí, on, že se omezuje jen na splnění svých účelů, byl by v právu a nestihla by ho žádná výtka, podobně jako by nestihla nožiče, kdyby nožem jeho výroby byla provedena vražda. Ba i technik, který by myslil hospodářsky beze zření k určitému právnímu řádu a jeho metodě distribuční, mohl by se přimlouvat za maximální racionalisaci.

Tento postoj by však musil onen technik ihned opustit, jakmile by se postavil na půdu kapitalismu jako jeho stoupenec a ochránce, vyžadující, aby se dí-

stribuce i konsum dály dle kapitalistického rozdělovacího klíče. Neboť pak mluví současně technik, hospodář i stoupenec kapitalismu. Vzniká rozpor, poněvadž zájmy všech nelze uskutečnit plně, nýbrž jen kompromisně. Technik a hospodář mohou žádat maximální produktivitu s minimem námahy, stoupenec kapitalismu však žádá rozdělovací klíč, jenž by mohl požadavek minimality námahy proměnit v požadavek vyloučení všech konsumentů propuštěných v důsledku mašinisace výroby. Je zde zřejmá nutnost kompromisu.

A nyní přicházíme k jádru věci: Technika může, sledujíc svoje zásady, hájit do všech důsledků mašinisaci, ba ona může i hospodářsky myslíc to činit, ale ona nesmí octnouti se sama k sobě v rozporu, hájíc nekompromisně oba principy současně: technicko-hospodářský i kapitalisticko-distribuční. A to se právě při kritice mého práce děje.

Neboť v témž článku se pisatel cele ujímá kapitalistického řádu a tvoření kapitálu nového: o rozdělení jeho lze prý uvažovati až na druhém místě. Z toho by plynulo: tvoření kapitalisace a investic strojových má se díti bez brzdy, racionalisace bez brzdy, propouštění sil bez brzdy, ale kdo bude konsumovati, o tom se má uvažovati až na druhém místě, ač kapitalismus na prvním místě již rozhodl, že oni propouštění konsumovati nebudou, leč na podkladě charitativním, leda že by se jich ujala diferenciaci. To je problém v první řadě logický a nikoli etický, jehož řešení nelze přenechat libovůli citové, čemuž by tak snad bylo, kdyby běželo o problém etický. Porušit lze etickou, ne však logickou normu.

Přičítá-li se v pojednání, kritizujícím moji práci, značná část viny na krizi zákonodárcům, pak se tak děje po právu. Neboť otázka právního řádu a jeho úpravy je věcí zákonodárců a ne techniků. Je-li třeba tudíž reformy, je na zákonodárcích, a by ji provedli,

ale pak se nesmí již předem zatarasovat jim cesta, prohlášením, že kapitalisace je na správné cestě, ba, že se musí ještě zvýšit: budiž, ale nikoli na úkor počtu konsumentů. Normová korektura, kterou jsem ostatně navrhol, byla velmi nepatrná. (Pravil jsem totiž, že se kvota kapitalisace nezdravě posunula na úkor konečného konsumu, tím že podniky nepropustily vůbec do stadia distribuce svoje zisky a úspory, nýbrž vše ihned investovaly a tedy, že je nutno, aby se poměr ten uvedl do rovnováhy tím, že se přílišná kapitalisace (investice) a tím i vylučování konsumentů přibrzdí. Vidím v dani nejvhodnější řešení problému nezaměstnanosti, které by nám ušetřilo, že bychom nemusili lovit po „posledním“ zahraničním konsumentu, což je řešení jednoho státu na úkor druhého (tedy lokální, nikoli světové). Při tom jsem jako nestranný pozorovatel neřešil otázky, zda já chci či nechci kapitalismus, nýbrž jsem pouze pravil: chce-li se kapitalismus zachrániti, totož je cesta! Tudíž by moje návrhy měly býti potírány odpůrci kapitalismu a ne jeho stoupenci. Kdo nevidí jeho nemoci, uspišuje jeho smrt. On sám reaguje na svoji nemoc krisí. Jaké však oběti! Nebyli bychom dnes dále s umírněnějším tempem racionalisace, bez násilné přervy, jež za daných poměrů musila nastat?

Zbývá otázka, co je užítkem a co je škodou při upřílišněné racionalisaci, neboť rozložením této škody, kterou já nalézám a která se strany odpůrců se popírá, ve složky, jichž je výslednicí, musí se jasně objeviti, kdo z nás má pravdu.

Užitek racionalisace s hlediska celé lidské společnosti (neboť o to běží) nemůže býti v jiném než v ušetření lidské práce. Tato úspora je zase proto užitečná, že pomocí její lze zvýšiti blahobyť na světě. Nesnažíme se přece o ušetření práce, abychom dovolili několika jedincům zaháletí. Nedovedeme-li však této práce použití a musíme-li ji nechat ležeti ladem, pak užitek není žádný.

Pro společnost vzniká však pozitivní škoda

tím, že musí se o tyto jedince, jež se nalézají v nucené zahálce, starati, pečovati o úkoj jejich nejnnutnějších potřeb. Neboť podpory v nezaměstnanosti se kryjí z daní, jež nese celá společnost. Na str. 87—89 své brožury o krisi vyslovil jsem se o tomto problému se vši jasností, již jsem schopen, takže jsem se nenadál, že by zde mohlo vzniknouti nedorozumění.

Jako protiargument proti mým vývodům o racionalisaci se uvádí:

1. „Kdyby racionalisace byla škodlivá, prý by primitivní život bez ní neměl krisí. A přece boj, hlad, mor atd. byly metlami života.“ Tvrdím, že nynější krise zdánlivého nadbytku je krisí, na níž nese spoluvinu kapitalistický způsob distribuce i přemrštěné tempo racionalisace, tudíž nedostatek organisace. Říká-li se, že nadbytek je špatně organisován, neříká se tím, že bída by byla lepší. Tuto organizační vadu nemůže odstranit bída, jež tu byla před technickými vymoženostmi. Stejně jako fakt, že kdo onemocněl zaživací poruchou z nepoměru mezi jídlem a pohybem, nijak neopravňuje k závěru, že by dotýčný nebyl onemocněl, kdyby nebyl vůbec jedl.

2. „Není prý přesných hranic, až pokud by bylo lze racionalisaci prohlásit za užitečnou, odkud za škodlivou.“ K otázce hranic škodlivosti racionalisace dlužno podotknouti, že není ani kvantitativního ani kvalitativního (druh racionalisace) rozhraní užitečnosti a škodlivosti u racionalisace samotné, nýbrž, že běží o dodržení správného poměru ku diferenciaci, t. j. ku vstřebávání propuštěných sil do jiných výrobních odvětví. Tento poměr byl porušen v neposlední řadě politikou (daňovou, celní atd.) států, které měly za to, že čím více investic se do výroby vpraví, tím více se hospodářství prospěje. Tato politika se bez souhlasného mezinárodního postupu nedá asi změnit.

3. „Racionalisace není prý nic nového, vždyť tu byla od Mojžíšových dob.“ Arciže, také dokud tu nebylo ře-

čeného nepoměru, dokud diferenciaci nepočala kulhat za racionalisací, nebylo tu škody.

Myslím tedy, že zde běží o zcela vyložená nedorozumění. Kdo si ujasní přesně obsah mých námitek proti racionalisaci, nepřipustí si ani zákmit domnění, že bojují proti samozřejmostem. Usměrňovat není ještě daleko brzdit a brzdit není ještě daleko zastavovat. Lituji, zavdala-li moje formulace podnět ku pochybnostem, formulace, o níž jsem se — jak nyní vidím, neprávem — domníval, že je její předností, že vyjadřuje přesně moje myšlenky.

Co se tedy vlastně popírá z toho, co tvrdím? Snad, že se v důsledku racionalisace propouštějí pracovní síly? To je jistě vyloučeno. Tvrdí se snad, že je diferenciaci vstřebala? Ukázalo se, že v důsledku upřílišněné racionalisace posledních let to možné nebylo, a to lze statisticky doložit. Jsou tu tedy nezaměstnaní. Co s nimi? Třeba je živit. To je břemenem lidstva, nedají-li mu za to službu. Trvalá jich zahálka je tedy škodou lidstva. Tato škoda je tedy nepopíratelná a vše ostatní, tedy i zkrácení pracovní doby („zbavení člověka dřiny“) je za soustavy kapitalistické již terapií této škody, neboť pracovní doba se nezkracuje automaticky, a provedení je již protiopatřením a to nikoli snadným, což implikuje, že upřílišněná racionalisace způsobuje něco, co vyžaduje nápravy. Jako terapií se jí též zabývám a tu vzniká pouze otázka, zda je to terapie nejvhodnější. Proti mně však byla uplatněna námitka, nikoli, že volím nevhodnou terapii, nýbrž že nalézám vůbec škodu. A to je punctum saliens. Pochybnosti, jež proti této terapii mám, vyslovil jsem již tolikrát, že netřeba znovu zde je opakovat. Mám za to, že je lépe použít nezaměstnaných pracovních schopností lidí ku produktivní práci, než je nutit k zahálce. To vyžaduje peněžních prostředků. Odkud je vzít? Kdyby běželo o přechodný zjev, řekl bych: vypůjčit. Je-li však trvalý

v důsledku zrychleného tempa lidské vynalézavosti a rostoucího kapitálu, lze použít jen daně. Tím se zpomalí tempo racionalisační (investiční), umožní diferenciaci a získají prostředky pro tvoření produktivní práce u uvolněných sil. Poněvadž běží o prostředky, jež se zadržují již v podnicích samých, musí to být daň, jež stíhá podniky, a tu mám s jistým oprávněním za to, že daně, jež podniku zmenšují úspory, jsou menším zlem, než ony, jež mu zvyšují pozitivní náklad, že daně, jež nemohou pojmově vésti ku zvýšení cen, jsou lepší, než ony, jež k tomu vésti musí. Proto jsem navrhl daň racionalisační a domnívám se, že by břemeno, jež by podniky nesly, aby se vytvořila příležitost pro produktivní práci nezaměstnaných, nebylo mnohem větší než je břemeno dnešní, jež slouží tomu, aby nezaměstnaní žili v podkonsumu a v zahálce. Toto břemeno přece konec konců nesou také podniky.

C. ZÁVĚREČNÉ POZNÁMKY.

Veškeré námítky, jež proti mému teorii podkonsumu byly vysloveny, zařadil jsem do tří skupin. Do skupiny stoupců teorie deflační, dále stoupců teorie, že krizi způsobila válka a mírové smlouvy, a konečně do oné skupiny, která se domnívá, že viním pokroky technické o sobě z toho, že podnítily krizi. Tím zařazením jsem nechtěl ovšem rozčleniti veškeré teorie o krizi, nýbrž přihlížel jsem k formuli námitek a tedy k tomu, ke kterému hledisku se ony námítky hlásí a kam tedy podle svého domnění, nikoli, kam věcně spadají. Podle těchto hledisek jsem uvedl též své protidůvody. Ve skutečnosti by se ovšem dala tato hlediska ještě dále zjednodušit: na př. hledisko, jež vysvětluje krizi mírovými smlouvami, by se dalo věcně zařadit buď pod teorii podkonsumu nebo pod teorii deflace; a podobně zařadit by se daly všechny teorie o světové krizi vůbec, neboť všechny lze redukovati na dvě, jež krizi vysvětlují dvěma protichůdnými příčinnými soubory. Tyto dvě teorie jsou: teorie podkon-

sumu a teorie deflace. Ona vysvětluje krizi příčinami na straně statků, tato příčinami na straně peněz. Tím se aetiologie (zpříčinění) krise zjednodušuje, avšak současně se ukazuje propast mezi oběma těmito teoriemi v celé hloubce. Neboť, ač bylo ukázáno, že symptomy podle obou teorií jsou tytéž, je léčení podle nich zcela protichůdné.

Ve stručných obrysech jsem se již v tomto pojednání vypořádával s teorií deflace. Důležitost její odlišnosti (od teorie mojí), která spočívá právě v odlišnosti způsobu léčení, nutká mne však, abych věnoval jedno pojednání speciálně otázce, zda krizi způsobil podkonsum následkem deflace peněžní nebo následkem příčin nalézajících se na straně statku (podkonsum = relativní nadprodukce). To vyžaduje však v první řadě, aby bylo jasno, kdy lze mluvit o změně hodnoty peněžní jednotky, a kdy o změně hodnoty statkové. Všechny tyto otázky míním zpracovat ve zvláštním pojednání v nejbližší době.